

COMMITMENT TO MOTHERLAND AND SENSE OF NATIONAL IDENTITY AMONG MOBILE STUDENTS IN TRANSCARPATHIA

SZÜLŐFÖLD IRÁNTI ELKÖTELEZŐDÉS ÉS MAGYARSÁGTUDAT A KÁRPÁTALJAI MOBILIS HALLGATÓK KÖRÉBEN

Pallay Katalin

Abstract: The purpose of the study is to explore the commitment of the Transcarpathian Hungarians to their homeland, their national identity and their Hungarian consciousness. We reveal what impact the national consciousness of Transcarpathian students has on the fact whether to settle in Hungary or at home after completing their studies. When examining these decisions, we consider important factors such as ethnicity, nationality, common historical, religious and mother tongue identities. The examination of the minority, cultural, national, linguistic, religious and citizenship identities was carried out by MOZAIK2001, MOZAIK2011, Carpathian Panel 2007, Genesis 2015 researches. In the second part of the study, we present the relationship between the homeland commitment and the mobility for study purposes. The survey compares the sense of national identity and commitment to motherland of Transcarpathian Hungarian students who attended the International Preparatory Institute, comparing those who returned to Transcarpathia and former students who settled in Hungary or abroad. Furthermore, the paper examines the sociocultural, demographic factors affecting these decisions. As a conclusion, the results and implications of the survey are presented.

Keywords: Transcarpathia, identity, homeland, Hungarian consciousness

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban a kárpátaljai magyarok szülőföld iránti elköteleződését, nemzeti identitását és magyarságtudatát kívánjuk megvizsgálni. A kárpátaljaiak nemzeti identitásának bemutatása előtt ismertetjük azokat a kárpátaljai régiót érintő történelmi eseményeket, amelyek hatással voltak a helyiek nemzeti öntudatára. A kárpátaljaiak nemzeti azonosságtudatát számos történelmi tényező befolyásolja. Az első világháborút követően kialakult a határon túli magyarság ún. kényszerközösségek (Raffay,1990). Többek között a kárpátaljai magyarság is kisebbségi sorba került és ez hatással volt a magyar nemzet fejlődésére. Ennek eredményeképpen érvényesült a kultúrnemzeti koncepció (Veres, 2005). A kisebbségi, kulturális, nemzeti, nyelvi, vallási és állampolgársági identitáselemek vizsgálatát a MOZAIK2001, MOZAIK2011, Kárpát Panel 2007, Genezis 2015 kutatások alapján végeztük.

A tanulmány második részében a magyarságtudat, a szülőföld iránti elköteleződés és a hallgatói célú mobilitás kapcsolatát mutatjuk be. Jelen tanulmányban a kárpátaljai mobilis hallgatókra fókuszálunk. Korábbi kutatások kimutatták, hogy a Magyarország irányába történő tanulmányi célú migráció azon szakok esetében mutat növekvő tendenciát, melyeket Kárpátalján nem lehet magyar nyelven tanulni. Azok a kárpátaljai hallgatók, akik az anyaországban szereztek meg egy adott hiányszakmából felsőfokú oklevelüket, abban az esetben térek vissza szülőföldjükre, ha erős regionális identitással rendelkeznek. Otthon várja őket családjuk, illetve végzettségüknek megfelelően el tudnak helyezkedni.

2. Magyarságtudat, nemzeti identitás, szülőföld iránti elkötelezettség

Gereben Ferenc (1999) az identitástudat egyik legfontosabb tényezőjének a fennmaradásra való törekvést tartja, amely elsősorban a kisebbségekre, illetve a veszélyeztetettségben élő közösségekre jellemző. Ez által az egyének és a közösségek hosszabb távon is képesek megőrizni azonosságtudatukat. A szerző szerint az identitástudat egy virtuális térbeliségben jelenik meg, vertikális és horizontális rétegződésben. A vertikális tényező arra utal, hogy az egyén milyen helyet foglal el a társadalmi közösségek különböző szintjein. Ide sorolható a családdal, a helyi csoportokkal, valamint a vallási és nemzetiségi közösséggel kialakított viszony. Ideáltipikus esetben ezek a szintek lépcsőzetesen emelkedő helyzetben, egy organikus egységet alkotva épülnek egymásra. A térbeli identitás horizontális dimenziója a társadalmi közösségekhez fűződő viszony egymás melletti színtereit kívánja elemezni. Ide sorolhatjuk a kulturális és vallási identitástudatot. Ez utóbbi egy időbeli meghatározottsággal is rendelkezik, amelyet az egyénnek a múlt–jelen–jövő fogalmihoz társított elképzelések határoznak meg.

A vertikális színterek között sajátos helyet foglal el a nemzeti identitás, amely a magyarság esetén nem ér véget az országhatárnál (Pusztai–Nagy, 2005). A határon túli magyarok önazonosságtudatára azonban nemcsak a nemzeti identitástudat gyakorol hatást, hanem a kisebbségi lét is komoly identitásformáló tényezőként hat. Gereben rávilágít, hogy a kisebbségi közösséghez tartozók körében az identitás kiemelt jelentőséggel bír. A kisebbségben élőket megóvjaa a többségi társadalomba való beolvadás veszélyétől és segíti a kisebbségi kultúra megőrzését és továbbítását. Mivel a külhoni lét számos kihívással kénytelen nap mint nap szembesülni, ennek hatására az itt élők jóval erősebb identitástudat jellemző, mint az anyaországi társaiknál. A határon túli magyarok esetében a nemzeti identitásnak nemzetmegtartó ereje van (Gereben, 1999; Takács, 2015). Gereben (1999) a határon túli magyarok nemzeti azonosságtudatának alábbi horizontális dimenzióit gyűjtötte össze: nemzeti hovatartozás-tudat, nemzeti önkép, jövőkép, vallási identitás, történelmi tudat, kulturális identitás. Ezek a fogalmak hol erőteljesebben, hol pedig kevésbé szorosan kötődnek egymáshoz. A szerző rámutat, hogy a nemzeti önazonosság identitásban játszott szerepének meghatározása sokszor nem egyszerű feladat, mivel a téma kutatása gyakran ideológiai korlátokba ütközik. Két véletlet említi: egyrészt létezik egy olyan felfogás, amely partikuláris jelentőséget tulajdonít a nemzeti identitásnak, másrészt megkülönböztet egy olyan identitás-értelmezést, amely hangsúlyozottan emocionális jellegű. A szerző kiemeli, hogy az identitás üzenetében eleve rejtőzik egy konzervatív vonás (...), és ezt többen nem tudják összeegyeztetni egy modern (vagy posztmodern) „diskurzussal” (Gereben, 1999: 59.). Vélekedése szerint az identitástudat empirikus vizsgálati eszközökkel – induktív módszerekkel – ragadható meg a leginkább, amelyek révén lehetőség nyílik az egyedi esetek autentikusabb bemutatására és rendszerbe foglalására. Gereben hitet tesz amellett, hogy a kutatónak „be kell vallania”, milyen értékpreferenciákat részesít előnyben (Gereben, 1999).

A nemzeti identitás értékelését alapvető módon határozzák meg a különböző nemzetfelfogások. Az ún. politikai vagy államnemzeti identitás (francia modell) legfőbb kritériuma a meghatározott területtel rendelkező államhoz való tartozás. Ezzel szemben alakult ki a kultúrnemzeti felfogás (német modell),

amelyre a közös nyelvvel, kultúrával és származási mítosszal való azonosulás jellemző. Ez utóbbi típusnál nem feltétel az államiság megléte, hiszen a kultúrnemzet tagjai az adott állam határain (amennyiben rendelkeznek saját nemzetállammal) kívül is élhetnek (Romsics, 2004). E két kategória alapján dolgozta ki Anthony D. Smith elméletét, aki a nemzeteket illetően megkülönbözteti az ún. nyugati és keleti vagy etnikai modellt. Az első Nyugat-Európára és az Amerikai Egyesült Államokra jellemző, míg a másik a világ többi részére, így Közép- és Kelet-Európára (Smith, 1991). A magyar nyelvben a nemzet szó elsősorban kulturális és etnikai értelemben honosodott meg. Azaz nem egy államhoz, vagy jogi és politikai kerethez való tartozást jelöl, hanem a nemzettel egy azonos nyelvi-kulturális közösséget azonosít, amely akár több állam területén is megtalálható (Romsics, 2004).

A nemzettípusokhoz hasonlóan a nacionalizmus fogalmát is többféle módon lehet definiálni. Smith (1991) például egy széles kontextusban helyezi el, amelybe bele tartozik a nemzetek kialakulásának folyamata, a nemzeti identitás és az ideológia is. Monserrat Guibernau (1996) szerint „a nacionalizmus elsősorban olyan érzelmi, tehát pszichológiai jelenség, amely a szülőföldről, a nyelvhez, meghatározott eszmékhez, értékekhez és hagyományokhoz, illetve különböző csoportazonosulási jelképekhez (zászló, himnusz, énekek stb.) való kötődést fejez ki” (Romsics, 2004: 11.; vö. Guibernau, 1996). Igaz, létezik egy ettől eltérő nacionalizmus-felfogás is, amely az államhatárok és a nemzeti (etnikai) határok egybeesését vallja. Ez utóbbi nézet legnevesebb követői között Ernest Gellner és Eric Hobsbawmot említhetjük (Gellner, 1990; Hobsbawm, 1990).

2.1. Egyháziasság

Az egyházhoz való tartozás jelentős mértékben befolyásolja az identitástudatot, mind az egyén, mind pedig az emberi közösségek szintjén, s szerepet játszik a nemzeti azonosságtudat formálásában. Gereben nem reprezentatív értelemben vett kutatásaiból (1999) tudjuk, hogy a határon túli magyar régiókban a lakosság kevesebb, mint öt százaléka nincs megkeresztelve. Kárpát-medencei viszonylatban főleg a katolikus egyház szerepe meghatározó (felvidéki, dél-vidéki, szlovéniai, burgenlandi és magyarországi lakosok). A protestáns felekezet csak az erdélyi (42 százalék) és a kárpátaljai (64 százalék) magyarság életében foglal el domináns helyet. A határon túli magyar közösségek közül a vajdaságiak, a kárpátaljaiak és az erdélyiek a legvallásosabbak. A hit gyakorlása terén az anyaországi válaszadók jelölték be leggyakrabban a „nem vagyok vallásos” válaszlehetőséget. Felvidék átmenetet jelent Magyarország és az említett három régió között. A szerző megállapítja, hogy a kisebbségi léthelyzet felértékeli a egyháziasság és vallásgyakorlás fontosságát, mivel nagy jelentősége van az egyéni és csoportidentitás fennmaradásában. A vallási önazonosság azokban az országokban játszik lényeges szerepet, ahol a helyi magyar kisebbség és a többségi nemzet által gyakorolt vallás eltérő. E megállapítás különösen igaz a túlnyomórészt ortodox felekezethez tartozó ukrán, román és szerb többségi nemzetek esetén. Jól látható, hogy a szórványhelyzetben élő magyar közösség, ahol részarányuk 10 és 30 százalék között mozog, a többségi területekhez képest intenzívebben gyakorolja vallását. A vallásszociológiai kutatások alapján elmondható, hogy a fizikai munkát végzők és a nyugdíjasok inkább vallásosak, mint a szellemi munkával foglalkozók. A kisebbségi léthelyzet jelentős mértékben módosítja az általános tendenciákat: a határon túli magyar értelmiség körében számottevően nagyobb a vallásukat gyakorlók aránya, mint az anyaországban.

A vallásukat gyakorlók nemzeti önképe minden egyes határon túli régióban – így Kárpátalján is – pozitívabbnak bizonyult a nem vallásosokéhoz képest. Az identitástudat formálását a felekezettípusok is befolyásolják. Összességében véve a kárpátaljai helyzet e téren illeszkedik a többi régióhoz, azaz itt is a reformátusok nemzettudata mutatkozik dominánsabbak a katolikusokéhoz képest. Egyedül Erdélyben nem mutatható ki szignifikáns különbség a két egyház önazonosság tudata között.

2.2. Anyanyelv és identitás nemzetközi összehasonlításban

Az azonosságtudat egyik fontos eleme a nyelv, amely az oktatáson keresztül épül be az identitásba. Az anyanyelvű oktatás hiánya felerősítheti az asszimilációs folyamatot (Péntek, 2007). Gereben (2007) csaknem négyezer személyt, valamint öt országot (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia és Magyarország) érintő kutatása kimutatta, hogy az anyanyelvnek kiemelkedő szerepe van az identifikációs tényezők között, ezért a kisebbségi azonosságtudat kutatásának megkerülhetetlen részét képezi. A határon túli magyarok kisebbségi beszélőknek számítanak, nyelvi helyzetét Péntek János (1996) az ún. „kényszerkétnyelvűség” fogalmával írja le. A környező országok magyarlakta vidékein az „erő és a hatalom” határozza meg a többségi és a kisebbségi (magyar) nyelv viszonyát (Péntek, 2001). Ebből a szempontból az egységes etnikai tömbben élő magyar kisebbség helyzete kedvezőbb, mivel itt kevésbé érvényesül a kényszerjelleg, mint a szórványban. Gereben (2005) szerint a határon túli magyarok nemzeti azonosságtudatában hangsúlyosabban jelenik meg az anyanyelvi identitás vállalása. E jelenség hátterében az áll, hogy a válaszadók többsége az anyanyelvet egyfajta adottságnak ítéli meg, míg az identitásra tudatos vállalásként tekint. Kárpátaljára is igaz az az egész Kárpát-medencére jellemző általános tendencia, hogy a tömbmagyarság falvai és kisebb városai elősegítik az anyanyelv domináns szerepének megőrzését. Jellemzően ez az átlagosnál idősebb, alacsonyabb iskolázottságú társadalmi csoportokat érinti, amelyek távolabb állnak a modernizációs folyamatok hatásaitól. Ezekben a közösségekben az átlagtól többen gyakorolják vallásukat, amely ideális feltételt jelent a kisebbségi anyanyelvhasználat számára. Ezzel ellentétben a nagyobb városok (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős) urbanizáltabb közege egyre inkább gyengíti a kisebbségi nyelvhasználatot és identitást (Gereben, 2007).

Ludassy Mária (1998) a nemzeti öntudatot két szempontból közelítette meg. Az első szempont szerint a nemzethez való tartozás tudatosan, önkéntesen történik. A másik megközelítés szerint a nemzethez tartozás rendeltetésszerűen jön létre. Némileg hasonló módon vélekedik John Ogbu (1978), aki különbséget tesz autonóm, bevándorló vagy önkéntes, illetve önkéntelen vagy kasztszerű kisebbségek között. Ogbu autonóm kisebbségnek definiálja azt a csoportot, akik faji, etnikai, nyelvi és kulturális identitással rendelkeznek. Ezt az adott országban kialakult szokásjog vagy az alaptörvény szavatolja. Közéjük sorolhatók a mormonok vagy a zsidók. Kiemelendő, hogy Ogbu a bevándorló vagy önkéntes kisebbség fogalommal határolja le azon kisebbségeket, akik szabad akaratukból választottak egy olyan országot lakhelyként, ahol kisebbségi létbe kerültek. Fő motivációs tényezőként a gyerekek számára való jobb jövő biztosítása szolgál. Ide sorolhatók a Kubából, Koreából, Fülöp-szigetéről és Kínából Amerikába érkező bevándorlók. A kisebbségek harmadik csoportját Ogbu nem önkéntes vagy kasztszerű kisebbségnek nevezi. Közéjük azok a kisebbségben élők tartoznak, akik önkéntelenül, nem szabad akaratukból, a történelmi események, a határok elmozdulása, a gyarmatosítások miatt kerültek kisebbségi helyzetbe. Erre a kisebbségi csoportra jellemző, hogy elutasítják az asszimilációt, a nyelvcsere, megőrzik önazonosságukat és politikai, gazdasági és társadalmi egyenlőségért küzdenek. Nehezen élik meg korábbi szabadságuk elvesztését. Ide tartoznak az amerikai indiánok, az afro-amerikaiak és a mexikói amerikaiak (Pásztor, 2005; Uő. 2006).

Az ogbu-i elmélet nem önkéntes kisebbségi modellje különös tekintettel illik a határon túli magyarságra, mivel akaratuk ellenére kerültek kisebbségi helyzetbe. Kisebbségi magyar közösségek a Kárpát-medencében gyakorlatilag az első világháborút lezáró trianoni békekötés után léteznek, ez az a történelmi momentum, amelynek során létrejöttek azok az úgynevezett kényszerközösségek, amelyek mára jobbra maradókközösségnek is tekinthetők (Raffay, 1990). Az amerikai kasztszerű kisebbségekhez hasonlóan a külhoni magyarok is igyekeznek megtartani és ápolni nyelvüket, nemzeti identitásukat. Hozzájuk hasonlóan az államnyelv tanulása a többségi nemzethez való asszimilálódás rémképét vetíti elő. Ugyanakkor a többségi társadalom türelmetlen a kisebbségi nyelvhasználat

szemben, s ehelyett az államnyelv használatát szorgalmazza. A határon túli magyarok állandónak és intézményesítettnek élik meg az őket ért diszkriminációt. Szerintük nem elég az iskolázottság és egyéni képességek alapján történő előrelépés, ezért kollektív fellépésre van szükség az előttük tornyosuló akadályok leküzdéséhez, hogy kimozduljanak alárendelt szerepükből. Úgy vélik, hogy a többségi társadalom által kidolgozott szabályok ellentétesek az érdekeikkel. Ezért a regulák elfogadás helyett igyekeznek azokat saját érdekeik szerint formálni. Ennek megfelelően kollektív harcot folytatnak a kívánt előnyök megszerzéséért (pl. anyanyelvi oktatás). Az európai őshonos kisebbségek, így a határon túli magyarok többségi társadalomba való beolvadás elleni küzdelmének leggyakoribb eszköze az oktatás megőrzésére tett erőfeszítések. Ezen európai országok kisebbségi oktatása állami szinten működik, amely leggyakrabban általános és közép szinten biztosítja az anyanyelvi oktatást. Határozottan elutasítják az asszimilációt, fő hangsúlyt a kulturális és nyelvi identitásfenntartás megőrzésére helyezik, amely világosan elkülöníti őket a domináns („elnyomó”) csoportok jellemzőitől. A nem önkéntes kisebbség domináns csoporthoz fűződő viszonyát egyfajta bizalomdeficit jellemzi, amelynek gyökerei a múltbéli negatív tapasztalatokból erednek. Ennél fogva nem bízik a többségi társadalom oktatási szervezeteiben sem. Az amerikai kasztszerű kisebbségektől eltérően a határon túli magyarság élhet az anyanyelvi oktatás lehetőségével.

A 2017 szeptemberében elfogadott új ukrán oktatási törvény viszont számos veszélyt a kárpátaljai magyar közösség iskolarendszerére. Amennyiben a helyi kisebbségnek nem sikerül megváltoztatni az ukránosító kijevei hatalom elképzeléseit, s életbe lép a törvény, a magyar iskolahálózat többé nem fog védőhálót képezni a diszkriminációval szemben. Az ogbu-i elmélet szerint az inkorporáció vagy beolvadás és a kisebbségeket érő diszkrimináció hatással van a tanulmányi eredményességre. Az afro-amerikaiak esetében az a dilemma áll fenn, hogy nem önkéntes kisebbségként megfeleljen-e a többségi iskola követelményeinek vagy utasítsák-e el azt. Előbbi a saját kisebbségi közeg kiközösítését vonja maga után, utóbbi esetében az iskola általi felemelkedést áldozza fel a kisebbségi identitáshoz való ragaszkodás oltárán (Pásztor, 2005; Uő. 2006).

3. A kárpátaljai magyar azonosságtudatot meghatározó tényezők

A mai értelemben vett Kárpátalját 1918 után hozták létre az első világháborúból győztesen kikerülő nagyhatalmak. A történeti Északkelet-Magyarország vármegyéiből (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) szervezett közigazgatási egység a két világháború között Csehszlovákiához tartozott. A helyi magyarság tagjai első alkalommal kényszerültek kisebbségi létbe, s a többségi ruszin társadalommal egy újonnan megteremtett régió lakosaivá váltak. Ez egyfajta közös regionális azonosságtudat kialakulásához vezetett, amelynek nem voltak olyan évszázadokra nyúló gyökerei, mint Erdélynek vagy Felvidéknek. A kárpátaljai vagy csehszlovákiai magyar identitás korábban nem létezett (Soós, 2005; Pásztor, 2006; Orosz, 2009). Mindazonáltal egy olyan kisebbségi magyar kultúra alakult ki, amely többközpontú volt, ugyanakkor továbbra is az egységes magyar kultúra része maradt. A határon túli léthelyzet azonban Kárpátalján is felerősítette a regionális azonosságtudatot, amely jelentősen különbözött az ugyancsak Csehszlovákia kötelékébe került Felvidéktől (Fedinec, 2008).

A kárpátaljai azonosságtudatra egyszerre két tényező is hatott. Egyrészt mesterségesen elválasztották lakosait az anyaországtól, másrészt az itt élők elkülönültek attól az állammemzettől, amellyel együtt lakni kényszerültek. A magyar–ruszin együttélést a 20. századig nem terhelte éles ellentét, hiszen egy oldalon álltak a történelem viharos eseményeiben. A két nép közötti kapcsolatot csak a terület különböző jogállásának és elcsatolásának változásai terheltek meg. Különösen igaz ez az 1944–45-ös államfordulatra, amikor Kárpátalját egy rövid anyaországhoz való visszatérést követően Szovjet-Ukrajnához csatolták. Az új hatalom szövetségesként tekintett a helyi ruszinokra, akiket innentől kezdve

kárpát-ukránoknak neveztek (Magocsi, 1978). A 18 és 50 év közötti magyar és a német férfiak ezreit hurcolták el kényszermunka-táborokba, mivel e két népet – anyaországuk világháborús részvétele okán – az ukrán nép örökös ellenségeinek kiáltották ki. A Moszkvából Kárpátontúlnak definiált terület regionális jellege az államszocializmus évtizedeiben rögzültek. A kárpátaljai magyarság második kisebbségi léte a csehszlovák érában megtapasztalt viszonyokhoz képest is drasztikusabb fordulatot vett (Kobály, 2001; Geszti–Pákay, 2006; Orosz, 2009; Molnár D. E., 2015).

A kárpátaljaiakat ért elhurcolási hullámot követően 1944. október 26-án megtartották a Kárpátaljai Nép Bizottságok első kongresszusát. A főleg ruszinokból álló testület a szovjet hatóságok elvárása szerint kimondta Kárpátontúli Ukrajna egyesülését az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasággal, azaz a Szovjetunióval (Brenzovics, 2009). Ezt az állapotot az 1945. június 29-én, a Szovjetunió és Csehszlovákia között kötött kormányközi szerződés is rögzítette (Zselicky, 1998). 1946 januárjában Kárpátaljából megyei szintű szovjet-ukrán közigazgatási egységet (Kárpátontúli terület; Zakarpatzka oblaszty) szerveztek, amelynek központja Ungvár lett (Brenzovics, 2009). A szovjet időszak vasfüggönye elzárta Kárpátalját Közép-Európától. A két világháború közti időszakhoz képest még rosszabb lett a helyzet: sokkal nehezebbé vált az anyaországgal való érintkezés, s immár Felvidék irányában is megszüntettek a több százéves közvetlen kulturális kapcsolatok (vö. Brenzovics, 2009).

A Nyikita Hruscsov szovjet pártfőtitkár (1953–1963) által meghirdetett ún. desztalinizáció enyhülést hozott a Szovjetunióban (Jekelcsik, 2014). 1957-től a kárpátaljai magyarok számára lehetővé vált, hogy jutányos áron fizessenek elő és vásároljanak meg anyaországi lapokat, illetve szépirodalmi műveket. A magyarországi televízió adásainak nézése is lehetővé vált (Soós, 2005). A helyi magyarok így jobban ismerték a magyarországi „eseményeket, színészeket, sportolókat, mint a szovjeteket” (Brenzovics, 2009: 99). Ennek nyomán újra híd épült a kárpátaljai és anyaországi magyarság között. A szocialista blokk „legvidámabb barakkjának” számító, a szovjet politikai viszonyoknál enyhébb magyarországi helyzet megismerése révén a helyi magyarok informáltabbak voltak a világ dolgaiban, mint ukrán vagy orosz szomszédjaik (Brenzovics, 2009).

1960-ban a beregszászi magyar értelmiség kis csoportja magyar népfőiskolai egyetemet szervezett. Ennek kezdeményezésére 1963-ban az ungvári egyetemen magyar szakot, majd 1965-ben magyar filológia tanszéket nyitottak, ahol magyar nyelv és irodalom tanárok képzésével foglalkoztak (Orosz, 1990). Mivel a kárpátaljai magyarság nem hozhatott létre politikai és civil szervezetekkel, ezért az Ungvári Állami Egyetemen működő Magyar Filológia Tanszék szolgált a helyi magyar értelmiség bázisául, hozzájárulva ezzel a közösség identitásának megőrzéséhez.

1972 fordulópontot jelentett a kárpátaljai magyarság életében. Értelmiségük egy csoportja beadvánnyal fordult a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságához. A dokumentum a kárpátaljai magyarság alapvető jogaival foglalkozott, s több mint ezer kárpátaljai lakos írta alá. (Botlik–Dupka, 1991). A 72-es beadvány megszületésére hatással voltak az általános európai diákmozgalmak. Mivel a kárpátaljai magyarság nem hozhatott létre politikai és civil szervezetekkel, Fodó Sándor egyetemi oktató és Kovács Vilmos író, költő lett ennek a generációnak a szellemi vezetője. A beadvány megszületésében az ungvári egyetem diákjai voltak a legaktívabbak, ugyanis ők bizonyultak a legfogékonyabbaknak a magyarságot érintő sorskérdésekre. Ezek a diákok rendszeresen összejártak Fodó Sándorral és Kovács Vilmostal (Orosz, 2007; Brenzovics, 2009).

Annak ellenére, hogy az ún. ’72-es beadvány mögött álló vezetőket a szovjet hatalom félreállította, a felsőoktatás tekintetében sikerült elérni, hogy az Ungvári Állami Egyetemen elinduljon a magyar nyelvű felvételiztetés minden szakon, minden tárgyból (Botlik–Dupka, 1991; Császár, 2013). A beadvány

eredményeként több magyar diák nyert felvételt az egyetemre. Ez pozitívan hatott a helyi magyar értelmiség azonosságtudatára.

Az ukrajnai függetlenség kikiáltása (1991) új távlatokat nyitott. 1989-ben megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), a kárpátaljai magyarság első átfogó nemzetiségi szervezete (Brenzovics, 2009). A szövetség céljai között szerepel az anyanyelvi művelődés és oktatás elősegítése. E cél megvalósítása érdekében létrehozták a KMKSZ Oktatási Bizottságát. Mivel az oktatás területen számos megoldatlan probléma állt fenn, a bizottság megalakított egy külön egyesületet, ami kizárólag az oktatás szakmai és politikai kérdéseivel foglalkozik. Így jött létre 1991. december 8-án a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ), mint önálló jogi személy (Orosz, 2007). A kárpátaljai magyarok identitásának erősítése szempontjából alapvető fontosságúnak bizonyult az anyanyelven való továbbtanulása lehetőségének biztosítása. Ebből a szempontból a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar kara játszik kulcsszerepet. Emellett fontos kiemelni, hogy a kisebbségi nyelvű felsőoktatási képzés esélyegyenlőséget biztosít a kárpátaljai magyarság számára és a hátrányos helyzet felszámolásának eszközeként lehet rá tekinteni (Csernicskó–Ferenc, 2009).

Azonban ez a két tanintézmény sem tudja teljes mértékben lefedni a kárpátaljai magyar hallgatók anyanyelven történő felsőoktatási igényeit, ami az egyik oka annak, hogy közülük számosan Magyarországra egyetemre és főiskolára választja célországának.

A rendszerváltást követően Kárpátalja a független Ukrajna legnyugatibb megyéje lett, ahol mintegy 130 nemzetiség és etnikum él egymás mellett. A régió túlnyomó többsége szláv identitású, hiszen a terület több mint 80%-a ukránnak vallja magát (Hires–László, 2010). Egy empirikus kutatás (Pascsenko, 2008) igazolja, hogy jelen van egyfajta csak Kárpátaljára jellemző regionális azonosságtudat. Pascsenko (2008) ezt helyi internacionalizmusként definiálja, s ezt függetleníti a nemzetiségi hovatartozástól. Elmélete szerint a regionális tudat szempontjából csak annak van jelentősége, hogy valaki „kárpátaljai-e vagy sem”. A szerző azon véleményének ad hangot, hogy a kárpátaljai politikai életben csak a helyiek támogatását élvező személy érhet el sikert.

3.1. A kárpátaljai azonosságtudat történelmi háttere

A magyar jelenleg Kárpátalja legnagyobb kisebbségének számít. (Orosz, 2009). A kárpátaljai magyarság azonosságtudatát több kutatás is vizsgálta. A Spektrum Társadalomkutató Műhely (1996) a helyi magyarság ambivalens haza-képére mutatott rá. E szerint a kárpátaljai magyarok a történelmi Magyarország egy részeként tekintenek a hazájukra, nem pedig egy konkrét országgént határozzák meg azt. Szülőföldjükre pedig ott úgy tekintenek, mint ahol saját szokásaik szerint élhetnek és saját anyanyelvüket használhatják, így alkotva közösséget (Kovács, 1996; Csernicskó–Hires, 2002; Orosz, 2009). A 22 település és 300 fő megkérdezésével készített kutatás kimutatta, hogy az adatközlők mindössze 1,4 százaléka tekintett Ukrajinára saját hazájaként. Ez az arány csak Szovjetunió iránt nosztalgizálóknál volt kevesebb (1%).

A 2007-es Kárpát-panel kutatás – némi hangsúlyeltolódással – hasonló eredményeket hozott. A minta 44,8%-a Kárpátalját jelöli meg hazájaként. Ez az arány Ukrajna esetében 26,5%, míg az egykori Magyarország együttesen 6,5%-ot kapott. A válaszadók 66,9%-a Kárpátalját, 9,3%-a Ukrajinát tartja szülőföldjének. A felmérésből kitűnik, hogy a kárpátaljai magyarok elkülönítik a haza és a magyarság fogalmát, identitásukra egyaránt jellemző a regionális (kárpátaljai) és a nemzeti (magyar) hovatartozás. E kárpátaljai identitásvizsgálat szerint 2007-ben a megkérdezettek 45 százaléka kárpátaljai magyarnak,

30 százalék magyarnak, 15 százalék magyar anyanyelvű ukrán állampolgárnak tartotta magát. Az ukrán, európai, ukrajnai, közép európai, kelet-európai, német lehetőségeket a válaszadók öt százaléka sem választotta.

A kárpátaljai magyar azonosságtudat fontos eleme az anyanyelvhez és a szűkebb környezethez (szülőföld) való ragaszkodás. Náluk a hazát többnyire a nemzet fogalma helyettesíti, amellyel kulturális tekintetben is azonosulnak. A Kárpát-panel kutatás rámutatott arra, hogy a helyi magyarság elsősorban Zrínyi Ilonát és II. Rákóczi Ferencet tekinti nemzeti hősének, akiket Kossuth Lajos, Szent István, Mátyás király, Széchenyi István és Petőfi Sándort követett a sorban. Nemzeti azonosságuk szimbólumaként a magyar trikolor, a Himnuszt, a szent koronát és a magyar címert említették meg. A kárpátaljai magyarság különbséget tesz a nemzeti hovatartozás és az állampolgárság között. Ez utóbbit nem tartják feltétlenül szükségesnek ahhoz, hogy valaki a magyarsághoz tartozzon (Soós–Csernicskó, 2002; Gereben, 2005; Molnár–Orosz, 2007).

A helyi magyarok önazonossága rétegspecifikus. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők közömbösen viszonyulnak a magyarság identitás kérdéséhez („beleszületés”). Míg a közepes végzettségűekre az érzelmi telítettségű, addig a felsőfokú oklevelet szerzőkre az ún. „cselekvéses vállaló” identitás a jellemző. Az iskolázottsággal párhuzamosan növekedik a nemzethez való tartozás tudatossági foka (Gereben, 2005). A magyarság kritériumai között leggyakrabban az anyanyelvet és nemzeti önazonosságuk vállalását említik a megkérdezettek. Ez után következik a nemzeti kultúra és lobogó tisztelete, valamint annak a feltétele, hogy ún. magyar szertartású egyház híve és magyar szülők gyermeke legyen. Harmadlagos szempontként szerepel, hogy nemzeti nyelvű iskolát végezzen (Soós–Csernicskó, 2002; Gereben, 2005; Molnár–Orosz, 2007).

A Hodinka Antal Intézet 2003-ban kezdett el egy irányított beszélgetésekből álló adatbázis létrehozását. Mintegy 618 interjúalanyt kérdeztek meg Kárpátalja 124 településéről. A beszélgetések tematikáját úgy alakították, hogy azok néprajzi, helytörténeti és szociológiai szempontból is hasznosíthatóak legyenek. A ki vagyok én? kérdésre az adatközlők leggyakrabban a kárpátaljai magyar, a református magyar, illetve az ukrajnai magyar választ adták. A többsmagyarság egyik legalapvetőbb kritériumának a magyar nyelv tudását és ápolását határozták meg. A válaszadók lényegesnek tartják a mindenkori anyaországhoz való viszonyukat, amelyet egyrészt Kárpátalja a történelmi Magyarország egykori területén való földrajzi fekvése, másrészt önmaguk a mai Magyarországon élőkhez való viszonyítása jellemez. A kárpátaljaiak válaszadók magukat pozitívabb színben (intelligens, szorgalmas, összetartó, erős magyarságtudat) tüntetik fel, mint anyaországi nemzettársaikat. Ez egyfajta védekező magatartásról árulkodik, amely növeli a kárpátaljai magyarság kohézióját. Az interjúalanyok azonosságtudatát jelentősen meghatározza vallási hovatartozásuk. A válaszadók többsége „református magyarként” definiálták magukat. Ez nem meglepő, hiszen a kárpátaljai magyarok 70-75 százaléka követi a kálvinista vallást. A kutatásból egyértelműen kiderül, hogy kárpátaljai magyarok a következő nemzeti szimbólumokhoz kötődnek: nemzeti trikolor, Himnusz és Szózat (Hires-László, 2009; Uő., 2010).

A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet MOZAIK2001 címmel indította el azt a kutatást, amely az összes határon túli régióra kiterjedt. Ebben ötszáz 15–29 év közötti kárpátaljai megkérdezett személyt vontak be. Az adatközlők túlnyomó többsége kárpátaljai magyarként (57%) vagy magyarként (35%) határozta meg nemzetiségét. A magyar nemzethez tartozás ismérvei közül legtöbbször a nyelvi és a kulturális elemeket sorolták föl. A magyar azonosságtudat ismérveként csekély mértékben számított a magyar állampolgárság megléte, illetve hogy valaki az anyaországban született-e vagy sem. A kárpátaljai magyar fiatalok mintegy 54%-a nevezte Kárpátalját szülőföldjének, míg Ukrajnát 11% és Magyarország 3%. A válaszadók mintegy 43%-a Kárpátalját jelöli meg hazájaként. A kárpátaljai fiatalok egyfajta

túlélési stratégiaként fogják fel a felsőoktatásban való továbbtanulást, hiszen mintegy 45%-uk kíván továbbtanulni. Ez az arány mintegy kétszerese a többi határon túli régió mutatóinak. Ezek közül 30% egyetemen, 32% pedig főiskolán szeretné folytatni tanulmányait, 8%-uk pedig doktori képzést választana. A kárpátaljai fiatalok 44%-a Magyarországon kíván továbbtanulni. Az otthonmaradó felvételizők körében a felsőoktatási intézmény kiválasztásakor döntő szerepet játszik a tannyelv. A Kárpátalján továbbtanulni kívánó fiatalok 9%-a magyar nyelvű, 2% vegyes tannyelvű, 6% pedig ukrán vagy orosz nyelvű felsőoktatási intézményben tervezi folytatni tanulmányait (vö. Csernicško–Soós, 2002).

Tíz év múlva MOZAIK2011 címmel megismételték a kutatást. Kárpátalja négy településén készítettek fókuszcsoporthoz interjúkat fiatalokkal. Az interjúk helyszínéül négy település szolgált: Munkács, Ungvár, Técső és Beregszász. A MOZAIK2011 kutatás hasonlóan, mint a tíz évvel korábbi vizsgálat, igazolta, hogy a válaszadók magyarságtudatukban jelentős szerepet tulajdonítanak az anyanyelv ismeretének. Az intézményes szocializációt képviselő magyar tannyelvű iskola és főiskola kiemelt szerepet játszik az első magyarságélmények megéléséhez a kétnyelvű családok esetén. A 2011-es felmérés a migráció kérdéséről hasonló eredményeket hozott, mint a tíz évvel korábbi kutatás. A fiatalok boldogulását továbbra is számos probléma hátráltatta (alacsony bérek, munkanélküliség, gazdasági válság, kilátástalan jövőkép). A fókuszcsoporthoz interjúk összes beszélgetésében szóba került a migráció lehetősége. A szórványvárosok adatközlői nagyobb számban választanák Magyarországot migrációs célországként, mint a tömbmagyar városok fiataljai. Utóbbi csoport egyaránt előnyben részesíti az ukrán maradási és az anyaország irányába való migrációt. Beregszász esetében a hágón túli megyék a nyelvtudás hiánya okán nem jelentenek reális jövőképet, ugyanakkor a Tisza-melléki tömbmagyarság olyan intézményrendszerrel hozott létre, amely képes a kárpátaljai fiatalság egy részének alternatívát nyújtani a továbbtanulás és a munkaerő-piaci elhelyezkedés terén. A 2011-es felmérés jelentős magyarországi továbbtanulási kedvet mutat, ugyanakkor az adatközlők a tíz évvel ezelőtti kutatáshoz képest (45%) kisebb számban említik az anyaországot továbbtanulásuk lehetséges céljaként. E jelenség hátterében az áll, hogy a kárpátaljai fiatalok anyanyelvükön folytathatják tanulmányaikat a beregszászi főiskola és az Ungvári Nemzeti Egyetem magyar karának különböző szakjain. A tanulmányi célú migrációt fokozottan csak az egyes hiányszakok (orvos, jogász), illetve a posztgraduális képzések ösztönözhetik. Ungvár és Beregszász viszonylatában az interjúkban többször előfordul a hazatérés vagy a gyakori hazalátogatás szándéka. Ehhez az anyaország oktatási központjainak viszonylagos közelsége is hozzájárul. A técsői válaszadók a hágón túli ukrán területeken való végleges letelepedést is el tudják képzelni (Ferenc–Séra, 2013).

4. A tanulmányi célú migráció és a szülőföld iránti elköteleződés kapcsolata

4.1. Az ukrán válság kialakulása és eszkalálódása

A 2013 novemberétől kezdődő Euromajdan néven indult ellenzéki mozgalom, amelynek célja az EU-s csatlakozási tárgyalások folytatása, majd Viktor Janukovics államfő megbuktatása komoly belpolitikai instabilitást okozott Ukrajnában. 2014. február 22-én a tüntetők elleni véres fellépés miatti esetleges számonkérés lehetőségétől tartva, Janukovics elnök Oroszországba távozott. Az ukrán parlament február 22-én megfosztotta államfői hatalmától Janukovicsot, s az államfői teendőket a házelnöki tisztséget betöltő Olekszandr Turcsinov vette át. Az Euromajdant támogató erők koalíciós kormányt alakítottak, melynek élére az ukrán törvényhozás Arszenyij Jacenyukot választotta (Deák, 2014; Sz. Bíró, 2014; Csernicško, 2016).

A Majdan téri tüntetések után megalakult ukrán törvényhozás egy fokozódó nacionalista légkörben kezdte el munkáját. Ezt jelzi, hogy 2014. február 23-án az ukrán parlament megszavazta a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény 1. eltörlését. A határozatot azonban – kül- és belföldi tiltakozások hatására – nem írta alá Turcsinov ideiglenes államfő. A kisebbségi nyelvhasználati jogok szűkítésének felvetődése miatt az ország nemzeti kisebbségei, elsősorban az orosz ajkú állampolgárok felemelték hangjukat. Ennek nyomán Oroszország a helyi orosz közösség jogainak védelmezőjeként ürügyet talált az ukrainai beavatkozásra. Fontos megjegyezni, hogy a Kijevből induló Euromajdan-mozgalom elsősorban az ország nyugati megyéire terjedt át, míg a Régiók Pártja szavazóbázisának számító Krímre és Kelet-Ukrajnára (Donbász) ez a folyamat nem volt annyira jellemző. A putyini vezetés felségjelzés nélküli alakulatokkal elfoglalta a Krímet, majd ezt követően támogatta a kelet-ukrajnai szakadár megyék (Donyeck és Luhanszk) ukrán kormányerőkkel szembeni fegyveres harcát, előidézve ezzel a máig is tartó „ukrán válságot” (Csernicskó, 2016. Vö. Fedinec, 2015; Laruelle, 2015; Rutland, 2015; Rác, 2015).

A Majdan óta az Ukrajnában zajló hivatalos nyelvpolitika arról szól, hogy az ukrán vagy az orosz nyelv használatát előmozdítsák a másik nyelv háttérbe szorításával. Az országban a nyelvi jogszabályokat nem következetesen használják. A kérdés folyamatosan kampánytémává vált, elterelve ezzel a figyelmet az országban jelenlévő gazdasági és szociális problémákról. Ennek hatására az átpolitizált nyelvkérdés 2014-ben a politikai válság és a fegyveres konfliktus kitörésének egyik indoka volt. A fent említett tényezők hatására szükségessé vált az ukrainai oktatásügy megreformálása. Új oktatási törvényt dolgoztak ki, amely 2016. áprilisában került a törvényhozás napirendjére. Az ukrán parlament első olvasatban 2016. október 6-án, második olvasatban 2017. szeptember 5-én fogadta el az új oktatási törvényt. Ennek értelmében a jelenlegi 11 évfolyamos középiskolai oktatást 12 évesre kell átalakítani. Az új struktúra szerint továbbra is az 1–4. osztály lesz az elemi iskola, az 5–9. osztály pedig az általános iskola. A középiskolai oktatás harmadik fázisában mutatkozik majd eltérés, ahol 10–12. évfolyamon választhatóan szakiskolában vagy érettségit nyújtó líceumokban lehet továbbtanulni. Az új törvény előírásait fokozatosan vezetik be, a legfontosabb változások beindítása 2018. szeptember 1-től vannak előírva (Fedinec–Csernicskó, 2017).

A törvény 7. cikkelye foglalkozik a tannyelvvél. Ez a passzus drasztikus módon csökkenti a kisebbségek nyelvén folyó oktatási jogot. A 7. cikkely értelmében a nemzeti kisebbségek tartozók, úgy mint a bizonyos területen többen élő oroszok, magyarok, románok stb. számára csak az 1–4. osztályban, tehát elemi szinten garantált az a jog, hogy anyanyelvükön tanuljanak. A törvény 7. cikkelyének értelmében a felsőoktatásban is megszűnik a kisebbségek anyanyelvi oktatása. A szükséges ismereteket a kárpátaljai magyar fiataloknak – az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségi sorstársaikhoz hasonlóan – egy számukra idegen nyelven kell elsajátítaniuk. Ennek bevezetése az állampolgárok közötti esélyegyenlőség látszatát is megszüntetné. A versenyképes tudás megszerzése csak az ukrán nyelv megfelelő szintű ismeretével valósulhatna meg. Az új törvény szellemiségét markánsan képviselő Lilija Hrinevics, jelenlegi ukrán oktatásügyi miniszter szerint ennek módja az, hogy az ötödik osztálytól kezdve az államnyelv válna az oktatás nyelvévé, függetlenül attól, hogy az adott iskola tanulói ukránok, oroszok, magyarok, románok, szlovákok, lengyelek (Hodinka 2017).

¹ A Viktor Janukovics elnök idején hatályba lépő (2012. augusztus 10.) nyelvtörvény az ukrán mint államnyelv mellett 18 regionális vagy kisebbségi nyelvet – köztük a magyart – sorolja fel. A törvény lehetőséget ad a regionális vagy kisebbségi nyelv állami és önkormányzati hivatalokban való használatára, amennyiben az adott közigazgatási egységben a jogszabályban feltüntetett „nyelvek közül egy (vagy több) anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-ot” (Csernicskó–Fedinec, 2015. 219–220.).

4.2. Az elvándorlási hajlandóság alakulása Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok körében

2014 tavaszán Ukrajnában elkezdődtek a katonai besorozások, így Kárpátalja magyar ifjai külföldön vállaltak munkát. Mára a harcok csendesedtek, azonban Ukrajna keleti részén máig vannak összecsapások. A háborús helyzet miatt az ország keleti feléről nyugat felé menekülnek az emberek. A politikai események következtében az országot súlyos gazdasági válság sújtja.

Ukrajna Ifjúsága – 2015 (Молодь України – 2015) címmel szervezett kutatást Ukrajna Ifjúsági és Sportminisztériuma. A minisztérium honlapján ukrán és angol nyelven elérhetőek a kutatás eredményei. A kutatás során 2852 14 és 35 év közötti ukrán fiatalot kérdeztek társadalmi aktivitás, mobilitás, migrációs törekvések, hazafias érzelmek, anyagi helyzet, oktatás, képzés, munkavállalás, egészségi állapot, sportolási szokások, ifjúságpolitika témakörökben. A kutatás eredményei alapján jól kirajzolódik, hogy a 2013 tavaszán kezdődött Euromajdan, a Krím megszállása, illetve a 2014 tavasztól tartó „hibrid háború” miatt az ukrán fiatalok körében felerősödött a hazafias öntudat. A megkérdezettek 44%-a nem szeretné elhagyni Ukrajnát, 38% tervezi, hogy bizonyos időre külföldre megy tanulni vagy dolgozni, 13% lehetőséget keres, hogy el tudja hagyni az országot, 4% pedig a lehető leghamarabb emigrálni akar Ukrajnából. Az országukat elhagyni kívánó fiatalok 58%-a nem tartja megfelelőnek a munkalehetőségeket, illetve az életkörülményeket, a megkérdezettek 56%-a pedig azon az állásponton van, hogy Ukrajnában hiányzik a demokrácia és a jogállamiság. Ennek következtében elhatározzák az elmozdulást (Volosevits et al. 2015. Vö. Cserniczkó–Hires László, 2017).

2016-ban a kijevei oktatási tárca kérésére ismét elvégezték a kutatást, azonban az „ideiglenesen” orosz megszállás alatt lévő Krím, Luhanszk és Donyeck megye nem kapcsolódott be a kutatásba. Ennek eredményeképpen kisebb reprezentatív mintát vettek alapul, mintegy 1200 fiatalot kérdeztek meg a kutatás során. Az eredmények alapján a megkérdezettek 44,9%-a Ukrajnában kíván élni, 28,3% tervezi, hogy bizonyos időre külföldre megy, 12,3% tervezi, hogy bizonyos időre külföldre megy tanulni vagy dolgozni, 12,3% lehetőséget keres az emigrálásra, 4,2% a lehető leghamarabb el akarja hagyni az országot (Dmytruk et al., 2016).

Az Euromajdant követő években a kárpátaljai magyar fiatalok körében felerősödött az emigráció, s legtöbbször Magyarországot célozzák meg. A továbbtanulni vágyó fiatalok körében megkönnyíti az elmozdulási hajlandóságot a magyar állam által biztosított támogatáspolitikai. 2010-ben elfogadták a visszahonosítási törvényt, a kárpátaljai magyarságnak is lehetősége nyílt a kettős állampolgárság megszerzésére. Ennek következtében a kárpátaljai fiatalok számos külföldi munkalehetőséget ragadtak meg.

4.3. A tanulmányi célú migráció és a szülőföld iránti elköteleződés, identitás kapcsolata

A migrációs döntéshozatalban kiemelkedő jelentőséggel bír az identitás. Az anyanyelvű oktatás a külhoni magyar fiatalok esetében a magyarországi továbbtanulás első lépéseit jelentheti. Korábbi kutatások (Mozaik2001, Mozaik2011, Genezys2015) igazolják, hogy a határon túli magyar iskolában érettségiző hallgatók nagyobb valószínűséggel választják az anyaországi továbbtanulást, mint a többségi nyelven érettségizők. Szűcs István kiemeli, hogy „az anyanyelvű oktatás a nemzeti identitás megőrzésének legfontosabb eszköze, a magyar egyetem ennek jelkép-értékű kulcsintézménye” (Szűcs, 2003: 28). A magyarországi oktatási intézményt megcélzó külhoni fiatalok esetében az azonos anyanyelv az egyik legfőbb vonzerő, hiszen a külhonból érkező hallgatók anyanyelve a magyar, így nem kell egy idegen nyelvet elsajátítaniuk. (Szűcs, 2003; Szentannai, 2001). A magyar nemzeti kisebbséghez tartozó vallásgyakorló szülők gyakrabban választanak magyar tannyelvű oktatási intézményt, mint a nem vallásos szülők. Ez a jelenség az egyházi identitás megőrzésére utal (Csata,

2004). Myers (2000) vizsgálatai rámutattak, hogy a vallási közösséghez való tartozás mérsékeli az elvándorlási hajlandóságot. Tőle származik az ún. környezet- vagy helyspecifikus vallási tőke fogalma. Elmélete szerint a rendszeresen templomba járó és a vallási közösséggel szoros kapcsolatot tartó fiatalok kevésbé hajlamosak a kivándorlás mellett dönteni, mint azok a társaik, akik nem kötődnek az egyházi közösségekhez. E tendencia a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinél is megfigyelhető. Tehát minél szorosabb a szülő helyi vallási közösséghez való kötődése, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyerek szülőföldjén fog továbbtanulni (Pusztai, 2004).

Az etnikai migráció jelensége Európa-szerte ismert fogalom. Például Izrael, Németország és Oroszország saját bevándorlási politikát alakított ki népességével azonos etnikai vagy vallási háttérű kisebbségek számára. E kisebbségek vándorlását visszatérő migrációnak (return migration), is nevezzük jelezvén azt, hogy egykor az anyaországban éltek. A határon túli magyarok anyaországba történő migrációja sajátos helyzetet foglal el. Ez egyrészt a történelmi múltból fakad. A határon túli magyarság a Kárpát-medence legnépesebb etnikai kisebbsége. Mint ahogy korábban említettük, szülőföldjüket Trianon után választották le az anyaországtól, s csatolták különböző államok kötelékébe. Úgy kerültek kisebbségi helyzetbe, hogy nem ők migráltak, hanem a határokat változtatták meg. A határon túli magyarok anyaországba történő migrációja eltér a nemzetközi vándorlás folyamatától. A bevándorlók nyelvi és kulturális szempontból velük azonos ország területére lépnek, azaz anyaországukba érkeznek, ez a vándorlás azzal is jár, hogy kilépnek a kibocsátó országuk társadalmukban elfoglalt kisebbségi helyzetükből. Ez is arra utal, hogy az etnikai azonosságtudat meghatározott szerepet tölt be az anyaországba irányuló bevándorlási folyamatban. A bevándorlók a fogadó ország államnemzetével azonos nyelvet beszélnek, ami előbbieik számára etnikai és kulturális tőkével párosul, elősegítve ezzel a társadalmi beilleszkedés folyamatát, illetve a munkaerő-piaci elhelyezkedését (Gödri, 2010). A külföldi mobilis hallgatók figyelembe veszik a földrajzi közelséget, s vallási, kulturális egyezések is jelen vannak. A külföldi magyar mobilis hallgatók nemcsak etnikai, nyelvi és kulturális hasonlóságokkal rendelkeznek, hanem érzelmileg is kötődnek Magyarországhoz, mint „anyaországhoz” (Takács et al. 2013; Cserti Csapó–Forray R., 2011; Szentannai, 2001). Egyes kutatók viszont kiemelik, hogy az anyaország társadalmába való integráció gyakran csak elméleti síkon létezik, s a való életben a fogadó ország azonos kulturális háttérével rendelkező bevándorló számos akadályba ütközik (Wallace–Stola, 2010; vö. Gödri, 2010). A magyarországi felsőoktatási intézményeket választó mobilis kárpátaljai hallgatóknak nyelvi és kulturális értelemben nem kell megküzdniük az idegenség akadályával. A befogadó ország egyben anyaország is, amely elősegíti magyar identitásuk megőrzését. A mobilitás kulturális többletet biztosít a határon túli lét kisebbségi helyzetéhez képest. A hallgató otthoni lakóhelyhez és a vándorló életformához való „kettős kötődése” jelentős befolyást gyakorol identitásának alakulására (Pusztai – Nagy, 2005).

Az anyaországban tanuló határon túli hallgatók esetében többször felmerül a szülőföldre való hazatérés gondolata. A hazatérést több tényező is befolyásolja: közösségi motiváció, szülőföldi munkahelyi elhelyezkedés, államnyelv tudása (Papp Z., 2017). Az esetek többségében a Magyarországon diplomát szerzők hazatérését magánéleti okok és a szakmai érvényesülés közötti választás befolyásolja. Általában a családos és házas végzett diákok térnek haza szülőföldjükre, míg az egyedülállók jelentős hányada az anyaországban telepszik le. A hazatérők körében azonban számosan a teológusi vagy pedagógusi pályát követik. Határozottabb jövőképet alakítanak ki, amelyben a családnak fontos szerepe van. A kutatásokból azonban nem derül ki egyértelműen, hogy a hazatérőknél a családcentrikusság előirányozza a hazatérési szándékot, vagy fordítva. A szoros családi kötelékek arra sarkallják a mobilis fiatalokat, hogy ingázzanak, ami elveszi az idejüket attól, hogy Magyarországon dolgozzanak, illetve kapcsolatokat alakítsanak ki. Ez megnehezíti az anyaországi társadalmi tőke szerzését. A család egyfajta érzelmi ráhatásként is hazahívja a hallgatókat, akik támaszt kívánnak nyújtani szüleiknek. Nagy

valószínűség szerint a hazatérés legfontosabb motivációja a családalapítás. Ebben az esetben a meglévő párkapcsolatok illetve házasságok bizonyulhatnak döntő fontosságúnak. A versenyképes diplomával rendelkező határon túli fiatalok jól el tudnak helyezkedni a magyarországi munkaerőpiacon, ezért közöttük csekély a szülőföldre visszatérők aránya. A hazatért diplomások kellemetlenül érzik magukat amiatt, hogy sokszor magyarázkodniuk kell hazatérésük okairól. Egyesek önmagukat hibáztatják emiatt. A hazatérés számos az esetek jelentős részében nem tekinthető véglegesnek (Szentannai, 2001). Sokan ún. „lebegő életmódot” alakítanak ki, amelynek során a hazatérő hallgatók megtartják az anyaországi szakmai és személyes kapcsolataikat, készen állva arra, hogy szükség esetén a Magyarországra történő migrációt válasszák (Szentannai, 2001; Feischmidt–Zakariás, 2010). Korábbi kutatások igazolják (Gödri, 2010), hogy a szülőföldjüket elhagyó külhoni bevándorlók körében a szülőföld iránti elköteleződés és a nemzeti identitás erős marad. Annak ellenére, hogy a külhoni magyar hallgatók megtalálják helyüket az anyaország társadalmában, mégis jelentős számú migráló hallgatónál felmerül az elhagyott szülőföld hiánya. A hiányérzet leggyakrabban a mikrokörnyezetben lévő erős kötődés kapcsolatokra irányul, úgy mint a családtagok, rokonok, barátok hiánya. Az interperszonális kapcsolatok hiányát követően az elhagyott régiót vagy tájegységet hiányolják, nem pedig az országot, melyhez szülőföldjük tartozik. A határon túli anyaországban élők visszavágyanak arra a településre, faluba vagy városba, amely lakhelyükül szolgált az elvándorlás előtt, azonban az országot, melyhez szülőföldjük tartozik, kevés esetben nevezik meg hiányérzetként (Gödri, 2005). A tanulmányi célú mobilitás lehetőségével élő hallgatók szülőföldjüknek Kárpátalját jelölik meg, nem pedig Ukrajnát, mint országot. Hallgatók sokasága felelősnek érzi magát szülőföldjük közösségéért, s szeretnék átadni megszerzett tudásukat az utódnemzedék számára. Ezek a hallgatók azzal a szándékkal térnek vissza szülőföldjükre, hogy olyan elitként funkcionáljanak, akik működtessék a magyar nyelvű tudományos és kulturális életet és erősítsék a magyarságtudatot (Balla, 2008). Egyes esetekben a magyarságtudat szorosan kötődik a szakmai hivatástudathoz, amely felerősíti a hazatérésre irányuló szándékot.

5. Összegzés

A szülőföld iránti elköteleződés, illetve magyarságtudat fontos szerepet játszanak a végleges letelepedés döntéshozatalában. A kárpátaljai magyarság önazonosságában tetten érhető egyfajta regionális tudat, hiszen a különböző felmérésekben a válaszadók többsége a régiót jelölte hazájaként. Az önmeghatározó identitás kategóriák közül leggyakrabban kárpátaljai magyarként, magyarként vagy református magyarként definiálták magukat. A helyi magyarság identitását jelentős mértékben befolyásolja az iskolai végzettség szintje. A legnagyobb mértékben a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél jelentkezik a nemzeti tudat. A nemzeti identitáskritériumok közül a kárpátaljai magyarság a legfontosabbnak az anyanyelvet, a nemzeti hovatartozás vállalását, a nemzeti kultúrát, a magyar zászló tiszteletét tartja. A kárpátaljai magyarok identitástudatának alakulásában fontos szerepet tölt be a az egyház. A vallásukat gyakorló fiatalok közül kevesebben folytatják tanulmányaikat az anyaországban, mint a helyi gyülekezethez nem kötődő kortársaik. A kárpátaljai magyar fiatalok számára kitörési pontként jelentkezik a továbbtanulási hajlandóság, amely kétszerese a többi határon túli régió mutatóinak. A legutóbbi nagyobb határon túli régiókat érintő felmérés (MOZAIK2011) kimutatta, hogy a beregszászi főiskola és az ungvári egyetem magyar tannyelvű képzéseinek köszönhetően a kárpátaljai magyar fiatalság egy jelentős hányada anyanyelven tud felsőfokú képzést szerezni. A Magyarország irányába történő tanulmányi célú migráció azon a szakok esetében mutat növekvő tendenciát, melyeket Kárpátalján nem lehet magyar nyelven tanulni. Azok a kárpátaljai hallgatók, akik az anyaországban szereztek meg egy adott hiányszakmából felsőfokú oklevelüket, abban az esetben térek vissza szülőföldjükre, ha erős regionális identitással rendelkeznek. Otthon várja őket családjuk, illetve végzettségüknek megfelelően el tudnak helyezkedni.

A későbbiekben a Balassi Intézetben végzett kárpátaljai hallgatók végleges letelepedését kívánjuk vizsgálni. E döntéshozatalt nagyban befolyásolja a szülőföld iránti elköteleződés, a nemzeti önazonosság és a magyarságtudat. A kérdőív azonosságtudatra vonatkozó kérdései a Mellékletben olvashatók.

Irodalomjegyzék

Botlik József – Dupka György (1991): Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged, Mandátum–Universum.

Brenzovics László (2009): Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. Pécs – Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. 75–106.

Császár István (2013): A 72-es beadvány és résztvevőik közös ismertetése. In Darcsi Karolina – Dobos Sándor (szerk.): A 72-es beadvány. Nemzetiségi és oktatáspolitikai a 60-70-es években a Szovjetunióban. Ungvár, PoliPrint. 52–56.

Csata Zsombor (2004): Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében. In: Erdélyi Társadalom. 1. 99–132.

Csernicskó István – Ferenc Viktória (2009): Az ukrainai oktatáspolitikai és a kárpátaljai magyar felsőoktatás In: Horváth István – Tódor Erika Mária (szerk.): Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai tanulmányok, Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 27–29.

Csernicskó István – Hires László Kornélia (2017): Ifjúságkutatások Ukrajnában és Kárpátalján. In: Papp Z. Attila: Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 eredményei. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet. 171–191.

Csernicskó István – Hires-László Kornélia (2002): A kárpátaljai magyarok lokális, regionális és nemzeti identitásáról. In: Kisebbségkutatás. 2. 384–388.

Csernicskó István – Soós Kálmán (2002): Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (szerk.): Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 91–135.

Csernicskó István (2016): Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában. Ungvár, Autdor-Shark.

Cserti Csapó Tibor – Forray R. Katalin (2011): Határokon átnyúló felsőoktatás – Külföldi tapasztalatok. In: Forray R. Katalin – Híves Tamás (szerk.): Oktatás a határok mentén. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 57–65.

Deák András (2014): Kifulladásig – Az orosz-ukrán konfliktusról. In: Figyelő. 36. 18–19.

Fedinec Csilla – Csernicskó István (2017): Az 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. In: Regio. 3. 278–300.

Fedinec Csilla (2008): A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, Gondolat Kiadó – Kör Kft. 346–350.

Fedinec Csilla (2015): A háború, melyet ukrán válságnak neveznek. In: Új Egyenlítő. 2–3. 45–48.

Feischmidt Margit – Zakariás Ildikó (2010): Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: Feischmidt Margit (szerk.): Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom. Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 152–169.

Ferenc Viktória – Séra Magdolna (2013): Kárpátalja – Ukrajna. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Pillók Péter (szerk.): Mozaik2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Szeged – Budapest, Belvedere Meridionale – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 71–114

Gellner, Ernest (1983): Nations and Nationalism. New York – Ithaca, Cornell Univeristy Press.

Gereben Ferenc (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, MTA Kisebbségkutató Műhely, Osiris Kiadó

Gereben Ferenc (2005): Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Budapest, Lucidus Kiadó.

Gereben Ferenc (2007): A határon túli magyarok kulturális identitása (Különös tekintettel a tömb- és szórványmagyságra). In: Pro Minoritate. 24–39.

Geszti Zsófia – Pákay Viktória (2006): Az identitás vizsgálata Kárpátalja beregi mikrorégiójában. In: Bakó Boglárka – Szoták Szilvia: Magyarlakta kisebbségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 195–205.

Gödri Irén (2010): Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): Változó migráció – változó környezet. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 87–124.

Guibernau, Monserrat (1996): Nationalism. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century. Cambridge, MA, Polity Press.

Győri Szabó Róbert (1999): Az anyanyelvű kisebbségi oktatási rendszerek az Európai Unióban: a finnországi svéd nyelvű és a dél-tiroli német nyelvű példa. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.

Hires-László Kornélia (2009): A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. Ungvár, Poliprint. 47–53.

Hires-László Kornélia (2010): „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”. A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár, Poliprint.

Hires-László Kornélia (2010): „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”. A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár, Poliprint.

- Hobsbawm, Eric (1990): *Nations and Nationalism Since 1780*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hodinka, 2017 = Szn.: Van mit veszítenünk: Porosenko aláírta az oktatási törvényt. In: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapja: <http://hodinkaintezet.uz.ua/van-mit-veszitenunk-porosenko-alairta-az-oktatasi-torvenyt>. Publikálás ideje: 2017. 09. 25. [Letöltés ideje: 2017. 01. 10.]
- Jekelszik, Szerhij (2014): *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése*. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Kobály József (2001): A magyar tudományosság helyzete Kárpátalján. In: *Info-Társadalomtudomány*, 51. 17–29.
- Kovács Elemér (1996): Így látjuk mi. A kárpátaljai magyarság értékrendje. In: *Kárpátaljai Szemle*, 6. 18–19.
- Laruelle, Marlene (2015): *The Ukrainian Crisis and its Impact on Transforming Russian Nationalism*. In: Pikulicka-Wilcewska, Agnieszka – Sakwa, Richard (eds.): *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Bristol, E-International Relations Publishing. 123–128.
- Ludassy Mária (1998): A nemzet kétféle fogalmáról. In: Csató Éva (szerk.): *Mi a nemzet?* Budapest, Akadémiai Kiadó, 3–10.
- Magocsi, Paul Robert (1978): *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge–London, Harvard University Press.
- Márkus Zsuzsanna: (2015): *Pedagógushallgatók a kisebbségi és többségi felsőoktatásban*. In: *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében*. Nagyvárad–Budapest, Partium–PPS–UMK. 75 – 92.
- Molnár D. Erzsébet (2015): *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953)*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat, Debreceni Egyetem BTK.
- Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó (2007): *Kárpát Panel – Kárpátalja. Gyorsjelentés 2007*. In: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete es perspektívái. Gyorsjelentés*. Budapest, MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 185–243.
- Ogbu, John U. (1978): *Minority Education and Caste: The American System*. in *Cross Cultural Perspective*. New York. Academic Press.
- Ogbu, John U. (1983): *Minority Status and Schooling in Plural Societies*. In: *Comparative Education Review*. 27. 168 New York.190.
- Orosz Ildikó (1990): *Non scholae, sed vitae...* In: *Hatodik Síp*. 2. 2–4.
- Orosz Ildikó (2007): *A függetlenségtől a narancsos forradalomig*, Ungvár, PoliPrint.
- Orosz Ildikó (2009): *A terület regionális kulturális identitásának kérdései*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja. Pécs – Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó*. 354–367.

Papp Z. Attila (2014): A kisebbségi oktatás lehetséges magyarázatai és fejlesztési irányai. In: Diószegi László (szerk.): Kárpátalja magyar nyelvű oktatásának jelene és jövője. Budapest. Teleki László Alapítvány. 17–34.

Papp Z. Attila (2017): Kárpátaljai hallgatók doktori képzésbe kerülésének motivációi. Kísérlet egy doktorandusz tipológiára. In: Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna (szerk.): Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 164–186.

Pascenko, V. V. (2008): Zakarpatszkij vibir: Poljiticsnij rozvitok oblasztyi 1989–2006 r. cserez prizmu elektraljnoji szociologiji [Kárpátaljai választás: a megye politikai fejlődése 1989-2006-ban a választási szociológia prizmáján keresztül]. Uzshorod, Karpatszka vezsa.

Pásztor Adél (2006): Őshonos kisebbség mint nem önkéntes kisebbség. Ogbu kulturális-ökológiai elméletének tesztelése Európában. In: Szociológiai Szemle, 2. 3–36.

Pásztor Adél (2006): Őshonos kisebbség mint nem önkéntes kisebbség. Ogbu kulturális-ökológiai elméletének tesztelése Európában. In: Szociológiai Szemle, 2. 3–36.

Péntek János (2001): A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság

Péntek János (2007): Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás. In: Pro Minoritate. 53–63.

Pusztai Gabriella – Nagy Éva (2005): Tanulmányi célú mobilitás Magyarország keleti határvidékein. In: Educatio. 2. 360–284.

Pusztai Gabriella (2004): A társadalmi tőke szerepe határon túli felekezeti középiskolások iskolai pályafutásának alakulásában. In: Protestáns Szemle 1. 40–61.

Rácz, András (2015): Russia's Hybrid War in Ukraine. Breaking the Enemy's Ability to Resist. Helsinki, The Finnish Institute of International Affairs.

Raffay Ernő (1990): Trianon titkai avagy, hogyan bántak el országunkkal. Budapest. Tornado Damenija

Romsics Ignác (2004): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. 2. kiadás. Budapest, Napvilág Kiadó.

Rutland, Peter (2015): An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukrainian Crisis. In: Pikulicka- Wilcewska, Agnieszka – Sakwa, Richard (eds.): Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives. Bristol, E-International Relations Publishing. 129–140.

Smith, Anthony D. (1991): National Identity. London. Penguin LTD

Soós Kálmán (2005): Tudományos könyvkiadás Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig (1985–2005). In: Simon Attila (szerk.): A határon túli magyar könyvkiadás. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. 11–31.

Sz. Bíró Zoltán (2014): Ukrajnai tanulságok. In: Mozgó Világ. 1. 72–78.

Szentannai Ágota (2001): A Magyarországon tanult fiatalok karrierkövetése. In: Regio. 4. 113–131

Szűcs István (2003): A partiumi magyar nyelvű oktatás keretei és szerkezete. In: Szűcs István (szerk): Társadalomtudomány, Neveléstudomány. Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem, 11–33.

Takács Tamara (2015): Közösségi kötődés és identitás egy határmenti felsőoktatási térségben. Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem.

Takács Zoltán – Tátrai Patrik – Erőss Ágnes (2013): A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. In: Tér és Társadalom. 2. 77–95.

Veres Valér (2005): Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban. Budapest. Akadémiai Kiadó

Volosevits - = Волосевич, Інна–Герасимчук, Сергій–Костюченко, Тетяна (2015): Молодь України – 2015. [Ukrajna Ifjúsága–2015] Київ.

Wallace, Claire – Stola, Dariusz (eds.) (2001): Patterns of Migration in Central Europe. Basingstoke, Palgrave

Zselicky Béla (1998): Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében, 1920–1945. Budapest, Napvilág Kiadó.

Szerző

Pallay Katalin, tanársegéd, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Ukrajna). E-mail: p.katinka16@gmail.com